

PRAWO KANONICZNE / CANON LAW

OLIWIA PIĘTA

Uniwersytet SWPS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6390-7775>

e-mail: opieta@st.swps.edu.pl

GRANICE KONSENSU MAŁŻEŃSKIEGO: POZYTYWNY AKT WOLI I SYMULACJA W PRAWIE KANONICZNYM

Streszczenie: Artykuł analizuje zgodę małżeńską jako fundament powstania węzła małżeńskiego w prawie kanonicznym oraz jej zafalszowanie w postaci symulacji. W części pierwszej ukazano naturę *communio vitae* i sprawczą rolę konsensu. Następnie omówiono symulację zgody – całkowitą i częściową – jako wady uderzające w sam akt woli wraz z ich skutkiem w postaci nieważności małżeństwa. W perspektywie porównawczej pokazano przejście od ujęcia celowościowego (KPK/1917) do personalistycznego (KPK/1983). Osobny punkt poświęcono relacji kan. 1095 (niezdolność do aktu ludzkiego) do kan. 1101§2 (symulacja) oraz probacji „pozytywnego aktu woli”. Rozszerzony dział o „dobrach małżeństwa” porządkuje testy dowodowe dla *bonum fidei*, *bonum sacramenti*, *bonum prolis*, *bonum coniugum*. Zakończenie zawiera wnioski wynikowe i implikacje procesowe.

Słowa kluczowe: prawo, prawo kanoniczne, małżeństwo, pozytywny akt woli, symulacja

THE LIMITS OF MARITAL CONSENT: POSITIVE ACT OF WILL AND SIMULATION IN CANON LAW

Abstract: The article analyses matrimonial consent as the foundation for the creation of a matrimonial bond in canon law and its falsification in the form of simulation. The first part presents the nature of *communio vitae* and the causal role of consent. Next, it discusses the simulation of consent – total and partial – as defects affecting the act of will itself, along with their effect in the form of the invalidity of marriage. From a comparative perspective, it shows the transition from a teleological approach (CIC/1917) to a personalistic one (CIC/1983). A separate section is devoted to the relationship between can. 1095 (incapacity for a human act) and can. 1101§2 (simulation) and the probation of a ‘positive act of will’. The expanded section on ‘marital goods’ organises the tests of evidence for *bonum fidei*, *bonum sacramenti*, *bonum prolis*, *bonum coniugum*. The conclusion contains the resulting conclusions and procedural implications.

Keywords: law, canon law, marriage, positive act of will, simulation

Wstęp

Zgoda małżeńska stanowi jedyną przyczynę sprawczą małżeństwa w prawie kanonicznym; jej brak bądź wada skutkują nieważnością zawartego związku. Niniejszy artykuł ma na celu:

- 1) zrekonstruować strukturę *communio vitae* i akt konsensu (kan. 1055, 1057 CIC/1983),
- 2) przeanalizować symulację całkowitą i częściową (kan. 1101 § 2 CIC/1983) z perspektywy „pozytywnego aktu woli”,
- 3) omówić znaczenie dóbr małżeństwa (*bonum fidei, bonum sacramenti, bonum prolis, bonum coniugum*) jako przedmiotów wykluczeń,
- 4) zbadać relację między niezdolnością psychiczną (kan. 1095) a symulacją,
- 5) porządkować kryteria dowodowe i praktyczne konsekwencje dla procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

Metodologicznie opracowanie opiera się przede wszystkim na metodzie dogmatyczno-prawnej, służącej rekonstrukcji norm oraz ich systemowej wykładni, a także na analizie historyczno-porównawczej, pozwalającej zestawzić regulacje KPK/1917 i KPK/1983. Istotnym elementem jest także analiza orzecznictwa Roty Rzymskiej, umożliwiającą zrozumienie praktycznych problemów interpretacyjnych oraz metoda analityczno-syntetyczna, stosowana w celu wyodrębnienia i usystematyzowania kluczowych pojęć. Opracowanie ma charakter doktrynalno-orzeczniczy, a jego ograniczeniem jest brak pełnych badań empirycznych nad praktyką sądów diecezjalnych. Analiza koncentruje się na materiale normatywnym i orzeczniczym, przyjmując perspektywę kanonistyki akademickiej. Wnioski formułowane są w granicach źródeł i orzeczeń, z poszanowaniem zasady pewności moralnej sędziego kanonicznego, która stanowi podstawowy standard dowodowy w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

1. Zgoda małżeńska

Małżeństwo stanowi wspólnotę życia kobiety i mężczyzny, powstającą z chwilą zaistnienia między nimi węzła małżeńskiego. Jest materią złożoną, określoną zarówno przez własną naturę, jak i adekwatną strukturę prawną¹. Jako związek „na całe życie” implikuje współuczestnictwo w dobrach porządku Bożego i ludzkiego². Z brzmienia kan. 1055 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego³ wynika, iż małżeństwo jest „wspólnotą całego życia”, obejmującą integralnie osobę każdego ze współmałżonków w wymiarze intelektualnym, afektywno-wolitywnym i seksualnym, z natury skierowaną ku dobru małżonków oraz ku zro-

¹ G. Dzierżoń, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002, s. 62.

² T. Pawluk, *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1984, s. 16.

³ *Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatus*, 1983 [dalej: KPK], kan. 1055 § 1.

dzeniu i wychowaniu potomstwa⁴. Pojęcie *communio vitae* obejmuje klasycznie wspólnotę „stołu, łoża i dachu”, co sprzyja integralności życia małżeńskiego i podkreśla wspólnotę posiadania oraz współudział obojga małżonków w realizacji przymierza małżeńskiego⁵.

W perspektywie myśli św. Tomasza z Akwinu małżeństwo jest rzeczywistością, ku której skłania natura ludzka poprzez wolny wybór, decyzja ta wyrasta z głębi bytu osoby. Fundamentalna struktura małżeństwa nie jest więc pochodną prawa pozytywnego, lecz zakorzeniona jest w prawie naturalnym. Małżeństwo ustanawia relację międzysobową, mocą której mężczyzna względem kobiety, a kobieta względem mężczyzny stają się współuczestnikami⁶. Prawo kościelne stanowi, że małżeństwo „stwarza” wzajemna zgoda stron zdolnych do jej wyrażania zgodnie z prawem, ponadto nie podlega ona uzupełnieniu przez żadną władzę ludzką⁷.

Małżeństwo powstaje wyłącznie na skutek aktu zgody małżeńskiej, w którym mężczyzna i kobieta w sposób wzajemny oraz ostateczny oddają się sobie nawzajem. Jest to akt ludzki angażujący intelekt oraz wolę kontrahentów. Zewnętrzna, werbalna manifestacja konsensu stanowi znak sprawczy zawarcia małżeństwa i jest integralnym elementem dobrowolnego oddania i przyjęcia; nie tworzy nowej woli, lecz objawia jej wewnętrzną dobrowolność⁸. Zgoda małżeńska jest jedyną przyczyną sprawczą małżeństwa, kreującą trwałą więź, przy czym doniosłe konsekwencje prawne rodzi dopełnienie małżeństwa aktem małżeńskim, nadające małżeństwu sakramentalnemu nierozzerwalność absolutną⁹. Powstały w ten sposób węzeł nie może być rozwiązany żadną władzą ludzką i z żadnej przyczyny, poza śmiercią jednego z małżonków¹⁰.

Małżeństwo jako wspólnota całego życia jawi się w prawie kanonicznym nie tylko jako instytucja o charakterze prawnym, lecz także jako rzeczywistość zakorzeniona w porządku naturalnym i sakramentalnym. Fundamentem tej wspólnoty pozostaje zgoda małżeńska, która poprzez akt woli tworzy trwały i nierozzerwalny węzeł. Jego celem jest zarówno dobro małżonków, jak i zrodzenie oraz wychowanie potomstwa, co nadaje małżeństwu wyjątkową rangę i doniosłość w życiu jednostki, wspólnoty Kościoła oraz całego społeczeństwa.

⁴ KPK 1983, kan. 1055 § 1.

⁵ B. Glinkowski, *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej w orzecznictwie rotalnym Roty Rzymskiej (1965–1995)*, Poznań 2004, s. 82.

⁶ AAS 93(2001), s. 360.

⁷ KPK, kan. 1057 § 1.

⁸ P.J. Viladrich, *Konsens małżeński*, przekład S. Świączny, Warszawa 2002, s. 259.

⁹ W. Góralski, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007, s. 312.

¹⁰ KPK, kan. 1141.

2. Symulacja zgody małżeńskiej

Osoba może dopuścić się sfalszowania aktu zawarcia małżeństwa. Polega to na tym, że w płaszczyźnie zewnętrznej wyraża zgodę małżeńską, natomiast wewnątrznie nie chce rzeczywistego małżeństwa albo świadomie wyklucza któryś z istotnych jego komponentów. W takim przypadku mamy do czynienia z tzw. małżeństwem symulowanym, którego nieważność wynika z symulacji zgody małżeńskiej. Termin „symulacja” pochodzi od łacińskiego *simulatio* i oznacza udawanie, stwarzanie pozorów, wprowadzanie w błąd poprzez przedstawianie fałszywego obrazu rzeczywistości w celu osiągnięcia określonej korzyści¹¹.

Na gruncie prawa kanonicznego symulacja oznacza fikcyjną zgodę małżeńską, w której zewnętrzne wyrażenie woli – poprzez słowa czy znaki – nie odpowiada rzeczywistej zgodzie wewnętrznej. Strona formalnie deklaruje zawarcie małżeństwa, lecz faktycznie wewnątrznie wyklucza jego przedmiot¹². W takim przypadku intencją symulanta jest oszustwo – ukrycie przed otoczeniem rzeczywistych motywów podejmowanego aktu. Symulujący świadomie nie pragnie małżeństwa, mimo iż zewnętrznie je zawiera, dokonując aktu upozorowanego w celu wprowadzenia innych w błąd¹³. Obrzęd zewnętrzny, czyli słowa i gesty użyte w trakcie zawierania małżeństwa, tworzą prawne domniemanie, że wewnętrzna zgoda odpowiada ich treści, jednak symulant ma świadomość tego, co czyni i wie, że jego zgoda nie pokrywa się z rzeczywistością. Innymi słowy, jest świadomy sprzeczności między swoją wolą wewnętrzną a tym, co manifestuje na zewnątrz. Taki podmiot rozumie, iż w istocie nie chce zawrzeć małżeństwa w sposób ważny, a więc ma świadomość nieważności dokonywanego aktu. Nie jest konieczne, aby znał on wszystkie skutki prawne swego działania, wystarczy, że rozumie anormalność i nieszczerłość własnej postawy w chwili składania oświadczenia¹⁴.

Symulacja zgody może występować zarówno w postaci całkowitej, jak i częściowej, w zależności od przedmiotu wykluczenia. W obu przypadkach skutek jest tożsamy – nieważność małżeństwa. Zasadnicza różnica polega na tym, że przy symulacji częściowej kontrahent może pozostawać w dobrej wierze, podczas gdy przy całkowitej jest to wykluczone. Symulant – czy to symulujący całkowicie, czy częściowo – nie zamierza wypełnić zobowiązań związanych z istotą małżeństwa. Należy przy tym podkreślić, że symulacja całkowita i częściowa nie mogą występować równocześnie¹⁵. Współczesna jurysprudencja i doktryna akcentują, że probacja symulacji koncentruje się na ustaleniu aktu wykluczającego oraz jego okoliczności *ante/in/post consensum*, nie zaś na ogólnych ocenach relacji¹⁶.

¹¹ J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980, s. 719.

¹² G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, „*Ius Matrimoniale*” 12(2007), nr 18, s. 82.

¹³ M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 266.

¹⁴ B. Glinkowski, *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej...*, s. 19.

¹⁵ E. Szafronowski, *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985, s. 86.

¹⁶ W. Góralski, *Pozytywny akt woli (kan. 1101 § 2 KPK) w świetle doktryny i orzecnictwa rotalnego*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 31(2021), s. 123–152.

3. Problematyka symulacji całkowitej zgody małżeńskiej

Przedmiotem symulacji całkowitej, czyli *simulatio totalis*, zgodnie z kan. 1086 § 2 KPK z 1917 r., było samo małżeństwo. Klasyczne ujęcie tej instytucji sprowadzało się do wykluczenia pozytywnym aktem woli samego małżeństwa jako rzeczywistości prawno-sakramentalnej¹⁷. W pokodeksowej nauce prawa kanonicznego pojawiły się dalsze interpretacje tego przepisu. Przedstawiciel judykatury J. Grazioli wskazywał, że symulacja całkowita zachodzi również wtedy, gdy nupturient pozytywnym aktem woli wyklucza ze zgody małżeńskiej wszystkie obowiązki małżeńskie. Z kolei A. Wynen wiązał symulację całkowitą z wyłączeniem *bonum fidei*, któremu towarzyszyła intencja niezachowania trwałości związku małżeńskiego¹⁸. Josef Bánk w swoich analizach wskazywał, iż symulację całkowitą należy interpretować jako wykluczenie celów małżeństwa¹⁹.

Jednakże w literaturze pokodeksowej odróżnienie celów małżeństwa od jego dóbr budziło trudności, zwłaszcza w odniesieniu do *bonum prolis*, które ma charakter finalistyczny. Wynika to z recepcji przez św. Augustyna rzymskiej zasady, zgodnie z którą małżeństwo zawierane jest w celu posiadania potomstwa (*liberorum procreandorum causa*)²⁰. A. Abate dokonał zestawienia dóbr i celów małżeństwa oraz ich specyfikacji. Jego zdaniem dobra małżeństwa odnoszą się do wartości treści małżeństwa oraz przede wszystkim oddają godność tej instytucji, natomiast cele małżeństwa są zadaniami, do których z ustanowienia Bożego skierowany został ten związek. Reasumując, zgodnie z jego koncepcją dobra dotyczą aksjologii małżeństwa, natomiast cele małżeństwa dotyczą płaszczyzny przyczynowo-skutkowej²¹.

Cele małżeństwa unormowane zostały w KPK z 1917 r. w kan. 1013 § 1, który wyróżniał cel pierwszorzędny, mianowicie zrodzenie i wychowanie potomstwa, oraz drugorzędny²², obejmujący wzajemną pomoc małżonków (*mutuum adiutorium*) oraz zaspokojenie popędu płciowego (*remedium concupiscentiae*)²³. Cel drugorzędny pozostawał w ścisłej relacji do pierwszorzędnego, będąc mu istotnie podporządkowanym. W kanonistyce przyjmowano powszechnie, że *matrimonii finis primarius* określa naturę małżeństwa i jest z nią w sposób konieczny związany, a jego wykluczenie stanowi wykluczenie samej substancji małżeństwa, co prowadzi do symulacji całkowitej²⁴.

Symulacja całkowita obejmuje wykluczenie wszystkich obowiązków i praw małżeńskich, a więc woli zawarcia małżeństwa, całego kontraktu małżeńskiego

¹⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków 1923, s. 260.

¹⁸ M. Pastuszko, *Całkowita symulacja małżeństwa*, Warszawa 1982, s. 44–47.

¹⁹ J. Bánk, *Connubia canonica*, Romae–Friburgi Br.–Barcinone 1959, s. 366.

²⁰ W. Skrzydlewski, *Problem celów małżeństwa*, „*Analecta Cracoviensi*” 3(1971), s. 323.

²¹ A. Abate, *Il matrimonio nell'attuale legislazione canonica*, Urbaniana University Press, 1982, s. 20.

²² S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, Olsztyn 1956, s. 45.

²³ P. Jone, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. II, Paderborn 1954, s. 220.

²⁴ E. Regatillo, *Ius sacramentarium*, Sal Terrae 1960, s. 571; F. Capello, *Summa Iuris Canonici in usum scholarum concinnata*, t. II, Apud aedes Universitatis Gregorianae, s. 291.

i samej instytucji w jej rzeczywistości prawno-sakramentalnej²⁵. Podmiotem symulacji całkowitej jest każdy kontrahent prawnie zdolny do zawarcia małżeństwa. Zgodnie z kan. 1057 § 1 KPK, zgodę mogą wyrazić jedynie osoby zdolne do jej udzielenia i muszą to uczynić zgodnie z prawem²⁶. Symulant jest więc osobą wolną od przeszkód zrywających, która jednak pozytywnym aktem woli wyklucza małżeństwo. Przedmiotem symulacji całkowitej jest samo małżeństwo. Kontrahent zawierający je nie ma intencji jego zawarcia, świadomie je wyklucza, znając zarówno treść zgody małżeńskiej, jak i naturę instytucji. Wykluczający nie chce żadnego z elementów kontraktu małżeńskiego ani więzi z drugą stroną, pragnie jedynie pustej formuły słów wyrażających pozorną zgodę. Symulacja całkowita oznacza zatem nie tyle brak zgody, ile jej świadome wykluczenie²⁷.

3.1. Choroby psychiczne a całkowita symulacja małżeństwa

Orio Giacchi podkreślał, że o wadach zgody małżeńskiej można mówić jedynie wówczas, gdy osoba udzielająca wadliwej zgody jest psychicznie zdolna do podjęcia aktu prawdziwego konsensu²⁸. Z kolei John Keating wskazywał, iż choroba psychiczna i symulacja małżeństwa są ze sobą sprzeczne jako tytuły nieważności²⁹. Rota Rzymska dopiero w latach trzydziestych XX w. rozpatrywała sprawy o nieważność małżeństwa z powodu choroby psychicznej oraz z tytułu symulacji – zarówno całkowitej, jak i częściowej. W jednym z procesów sędziowie analizowali osobno chorobę umysłową pozwanego, a osobno jego symulację zgody. Nie zwrócono wówczas większej uwagi na kwestię, czy obie przyczyny mogły występować łącznie u jednej i tej samej osoby, co było ułatwione o tyle, że zapadł wyrok za ważnością małżeństwa³⁰. Podobny problem wystąpił w sprawie polskiej, gdzie analizowano nieważność małżeństwa z powodu odurzenia alkoholowego powoda, przymusu oraz symulacji całkowitej. W stanie prawnym wyroku rotalnego stwierdzono wyraźnie, iż nie można orzekać o nieważności małżeństwa równocześnie z tych trzech przyczyn u tej samej osoby. Rozstrzygnięto więc, że albo nieważność zachodziła z powodu odurzenia, a jeśli to nie zostało udowodnione – z powodu przymusu, a w ostateczności – z przyczyny całkowitej symulacji³¹. Takie ustawienie wzajemnych relacji jasno wskazuje, że nie można być równocześnie w stanie całkowitego odurzenia i dokonywać świadomego aktu symulacji. Analogiczne problemy pojawiły się w sprawie *Taurinen, Nullitatis*

²⁵ M. Pastuszko, *Całkowita symulacja małżeństwa*, s. 53.

²⁶ W. Góralski, *Systematyka tytułów nieważności małżeństwa w zakresie zgody małżeńskiej w KPK z 1983 r.*, „Prawo Kanoniczne” 1992, nr 1–2, s. 210.

²⁷ M. Pastuszko, *Świadomość symulacji u całkowicie symulującego zawarcie małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 1974, nr 3–4, s. 98–105.

²⁸ Tenże, *Całkowita symulacja małżeństwa a inne braki zgody małżeńskiej*, „Prawo Kanoniczne” 1981, nr 1–2, s. 321–341.

²⁹ *The Bearing of mental Impairment on the Validity of Marriage. An Analysis on Rotal Jurisprudence*, Rzym 1964, s. 24.

³⁰ SRR Florentina, n. m. c. Julian, 9 V 1936, v. XXVIII, d. XXXIII, s. 303–319.

³¹ SRR n. m. c. Grazioli, 2 X II 1035: v. XXVII, d. LXXIV, s. 620–631.

matrimonii, coram J. Pasquazi z 8 lipca 1958 r., gdzie akta zawierały niejasne określenie przedmiotu sporu: czy chodzi o nieważność z powodu choroby psychicznej, czy też z powodu całkowitej symulacji, której podstawą miałyby być choroba psychiczna pozwanej. Wątpliwość ta była zasadna, gdyż choroba umysłowa nie może prowadzić do czynu świadomego, jakim musi być symulacja. Tym samym wykluczono możliwość ich współlistnienia³². Podobne stanowisko zaprezentowano w wyroku *Eporedien, Nullitatis matrimonii, coram C. Lefebvre* z 12 marca 1960 r., gdzie pozwanej zarzucano chorobę psychiczną i jednocześnie symulację. Wątpliwości sędziów opierały się na tym, że choroba psychiczna i całkowita symulacja nie mogą współlistnieć, gdyż wykluczają się wzajemnie. Takie rozumowanie potwierdza kolejny wyrok *Taurinen, Nullitatis matrimonii, coram A. de Jorio* z 28 lutego 1982 r., w którym również uznano, że symulacja całkowita nie może wynikać z choroby psychicznej³³. Analiza orzecznictwa Roty Rzymskiej pozwala stwierdzić jednoznacznie, że w jednym i tym samym podmiocie choroba psychiczna oraz całkowita symulacja małżeństwa nie mogą współlistnieć. Małżeństwo może być nieważne z jednej z tych przyczyn, ale nigdy równocześnie. W przypadku zbiegu tytułów należy więc najpierw badać istnienie choroby psychicznej, a dopiero w razie jej wykluczenia – możliwość symulacji całkowitej³⁴. Można postawić pytanie, czy dopuszczalna jest sytuacja, w której ktoś symuluje chorobę psychiczną. Symulacja choroby umysłowej oznacza bowiem świadome pozorowanie objawów chorobowych. Takie zachowanie wymaga zachowanej zdolności poznawczej, a więc dotyczy jedynie osób mających chociażby ograniczoną percepcję rozpoznawania własnych czynów. Tylko one mogą równocześnie symulować zarówno stan choroby, jak i zawarcie małżeństwa. W praktyce jednak takie przypadki są rzadkie i mają raczej znaczenie akademickie lub psychiatryczne. Dla sądów kościelnych kluczowe znaczenie ma natomiast problem symulacji zgody małżeńskiej przez osobę chorą psychicznie – ta bowiem, z racji swej niezdolności do świadomości i wolności aktu, nie może dokonać symulacji w sensie kanonicznym. W praktyce procesowej zachowuje się więc porządek badania: najpierw ocena zdolności do aktu ludzkiego, następnie – jeśli zdolność istnieje – dociekanie ewentualnego *actus positivus voluntatis* z kan. 1101 § 2. Linie komentarzowe i jurysprudenca podtrzymują brak współlistnienia ciężkiej niezdolności i symulacji całkowitej w tej samej chwili³⁵.

³² Taurinen, n. m. c. Pasquazi, 8 VII 1956: *In casu agitur de peculiari simulatione ex morbo conventae*, v. L, n. 5, s. 428.

³³ SRR v. LIV, n. 2, s. 65; SRR v. LIV, n. 4, s. 67.

³⁴ M. Pastuszko, *Całkowita symulacja małżeństwa a inne braki zgody małżeńskiej*, s. 325.

³⁵ W. Góralski, *Pozytywny akt woli (kan. 1101 § 2 KPK) w świetle doktryny i orzecznictwa rotalnego*, s. 123–152.

4. Symulacja częściowa zgody małżeńskiej

Przedmiotem symulacji częściowej, zgodnie z kan. 1086 § 2 KPK z 1917 r., są: prawo do aktów małżeńskich oraz istotne właściwości małżeństwa³⁶. Prawo do aktów małżeńskich stanowi właściwy przedmiot kontraktu małżeńskiego, dlatego jego wykluczenie jest wadą zgody małżeńskiej, skutkującą nieważnością małżeństw³⁷. Pierwszy przypadek symulacji częściowej sprowadza się zatem do wykluczenia pozytywnym aktem woli *ius ad coniugalem actum*, czyli prawa do ciała współmałżonka, a w konsekwencji prawa do zrodzenia potomstwa. W szczególności chodzi tu o wykluczenie potomstwa w sposób absolutny i definitywny, dokonane przed ślubem lub co najmniej w momencie wyrażania zgody małżeńskiej.

W doktrynie prawa kanonicznego podkreślano przy tym konieczność rozróżnienia między samym prawem do pożycia małżeńskiego a korzystaniem z tego prawa. Drugi przypadek symulacji częściowej sprowadza się do wykluczenia jednej z istotnych właściwości małżeństwa. Zgodnie z kan. 1013 § 2 KPK z 1917 r. istotnymi właściwościami małżeństwa są: jedność (*unitas*) oraz nierozzerwalność (*indissolubilitas*), które w małżeństwie chrześcijańskim zyskują szczególną moc z racji sakramentu. Wskazane właściwości zostały *explicite* określone przez prawodawcę:

1. jedność oznacza monogamię, a więc trwały związek jednego mężczyzny z jedną kobietą;
2. nierozzerwalność wyraża się w dozgonnym charakterze węzła małżeńskiego, którego nie może rozwiązać ani wola stron, ani jakakolwiek władza doczesna³⁸.

Z kolei myśl kan. 1101 § 2 KPK symulacja częściowa polega na wykluczeniu pozytywnym aktem woli istotnego elementu małżeństwa lub jakiegoś istotnego przymiotu małżeństwa. Wykluczenie istotnego przymiotu małżeństwa odnosi się do jedności i nierozzerwalności małżeństwa. Natomiast istotny element małżeństwa wiąże się z prawem do wspólnoty życia służącej dobru małżonków, jak i z prawem do aktów małżeńskich skierowanych na zrodzenie i wychowanie potomstwa. Do istotnych elementów należy również dodać sakramentalność małżeństwa oraz wierność. Wykluczenie któregoś z nich powoduje nieważność małżeństwa³⁹.

Symulacja częściowa występuje wtedy, kiedy kontrahent chce zawrzeć małżeństwo, ale nie chce przyjąć pewnych obowiązków koniecznych z nim związanych. W dowodzeniu symulacji częściowej należy wskazać konkretne prawa i obowiązki, które zostały wykluczone, nie zaś dobro małżonków jako takie⁴⁰. Stąd symulacja

³⁶ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, s. 260.

³⁷ T. Vlaming, *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, s. 393.

³⁸ M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, s. 384–385.

³⁹ G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, s. 83.

⁴⁰ M. Pastuszko, *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 1971, nr 3–4, s. 26.

częściowa ma miejsce wtedy, kiedy odrzuca się któreś z trzech najważniejszych dóbr małżeństwa. W ujęciu kan. 1101 § 2 „istotny element” obejmuje m.in. *ius ad actus coniugales* zdolnych do prokreacji oraz realną *communio vitae* ukierunkowaną na dobro małżonków (*bonum coniugum*), natomiast „istotny przymiot” dotyczy jedności i nierozzerwalności. Te kategorie mają odrębne konsekwencje probacyjne i powinny być tak oznaczone w *libellus*⁴¹.

Pozytywny akt woli musi polegać na bezpośrednim wykluczeniu jednego z istotnych elementów lub przymiotów małżeństwa⁴². Przy symulacji częściowej istnieją dwa akty woli, sprzeczne ze sobą. Jeden jest generalny, ogólny, zmierzający do zawarcia umowy małżeńskiej, drugi zaś specyficzny, dążący do wykluczenia istotnego elementu lub przymiotu małżeństwa. Te dwa akty woli współistnieją i współdziałają ze sobą, uniemożliwiając zaistnienie prawdziwej zgody, która jest wymagana do ważności małżeństwa. Akt specjalny przeważa nad ogólnym i znosi go całkowicie⁴³. Wola zawarcia małżeństwa staje się wówczas wolą symulowaną, ograniczoną jedynie do zewnętrznej deklaracji zgody, podczas gdy drugi akt woli zmierza do pozbawienia jej wartości, w ten sposób eliminuje możliwość powstania prawdziwego konsensu⁴⁴. Zawierający małżeństwo nie musi przy tym mieć świadomości symulowania zgody małżeńskiej, gdyż podmiot może zawierać małżeństwo w dobrej wierze, nie będąc świadomym, iż czyni to nieważnie. Nie musi także wiedzieć, że postępuje moralnie niewłaściwie⁴⁵. Strona symulująca częściowo rzeczywiście chce zawrzeć małżeństwo i z własnej woli do niego przystępuje, jednak jednocześnie odrzuca istotny element lub istotny przymiot małżeństwa⁴⁶.

5. Pozytywny akt woli

Symulacja zgody małżeńskiej może dokonać się na różne sposoby: poprzez pozytywny, wykluczający akt woli, przez dodanie do aktu zgody warunku eliminującego jakąś istotną właściwość małżeństwa lub też przez zawarcie umowy sprzecznej z samą istotą małżeństwa albo z jego istotnymi właściwościami⁴⁷. W kan. 1086 § 2 KPK z 1917 r. prawodawca wyraźnie wskazał warunek

⁴¹ G. Leszczyński, *The Good of Spouses as Object of Simulation of the Marriage Consent*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 81(2017), s. 29–41.

⁴² B. Glinkowski, *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej w orzecznictwie rotalnym Roty Rzymskiej (1965–1995)*, s. 24.

⁴³ A. Stankiewicz, *Pozytywny akt woli przy symulacji zgody małżeńskiej*, s. 68.

⁴⁴ Tamże, s. 73.

⁴⁵ Tamże, s. 201; G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, s. 82.

⁴⁶ B. Glinkowski, *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej w orzecznictwie rotalnym Roty Rzymskiej (1965–1995)*, s. 28.

⁴⁷ P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De Sacramentis Tractatus Canonici*, vol. III: *De Matrimonio et de sacramentalibus*, Romae 1950, s. 614.

przesądzający o zaistnieniu fikcyjnej zgody małżeńskiej, sprowadzający się do wykluczenia pozytywnym aktem woli: samego małżeństwa lub istotnych właściwości małżeństwa. W okresie przedkodyfikacyjnym, omawiając zagadnienie symulacji, zwracano wprawdzie uwagę na świadome ukierunkowanie woli na niezawarcie małżeństwa, jednakże nie posługiwano się wprost terminem „pozytywny akt woli”. Dopiero analizowany kan. 1086 § 2 KPK z 1917 r. wprowadził ten techniczny termin⁴⁸. W pokodeksowej nauce prawa kanonicznego natura pozytywnego aktu woli była przedmiotem szerokich dyskusji i niejednoznacznych interpretacji⁴⁹. Jurysprudencja podejmowała próby jego całościowego i wielopłaszczyznowego wyjaśnienia, zastanawiając się, czy należy go rozumieć jako jeden akt woli, czy raczej jako akt złożony⁵⁰. Część autorów podkreślała, że pozytywny akt woli musi realnie istnieć, a więc być czymś więcej niż jedynie brakiem chęci zawarcia małżeństwa – powinien wyrażać intencję rzeczywistego odrzucenia małżeństwa⁵¹.

Z kolei na gruncie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. pozytywny akt woli stanowi jedyną formalną podstawę symulacji. Określany jest on jako wybór osobowy, który zawsze poprzedza akt rozumowy. Rozum jest świadomy zarówno swojego działania, jak i działania woli, która idzie za poznaniem intelektualnym⁵². Podmiot uzyskuje dzięki temu jasne i zrozumiałe rozeznanie co do natury małżeństwa, a jednocześnie świadomie odrzuca je dla siebie, choć formalnie – za pomocą słów lub znaków – wyraża zgodę na jego zawarcie⁵³. Formuła „pozytywny akt woli” wskazuje zatem na trzy konstytutywne elementy: wolę, akt oraz pozytywność. Wola jest przyczyną sprawczą, stanowiącą główne źródło symulacji, rozumianą jako pożądanie umysłowe skierowane ku dobru poznanemu intelektualnie⁵⁴. Akt oznacza przejście od potencjalności do działania, urzeczywistnione poprzez wolę i rozum, a więc świadome i dobrowolne działanie ludzkie. Pozytywność stanowi czynnik kwalifikujący, który odróżnia symulację rzeczywistą i aktywną od braku woli. Oznacza ona stanowczość i kategoryczność decyzji – wola nie tylko nie zawiera małżeństwa, lecz aktywnie je wyklucza, nadając całemu procesowi znamiona moralnej pewności⁵⁵. Ponadto podkreślić należy fakt, iż „pozytywność” odróżnia brak chęci od aktywnego

⁴⁸ E. Rittner, *Prawo Kościelne Katolickie*, t. I, Lwów 1912, s. 235.

⁴⁹ M. Pastuszko, *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, s. 89 i n.

⁵⁰ Tamże, s. 76–97.

⁵¹ F. Capello, *Tractatus canonico moralis de sacramentis. De Matrimonio*, t. V, s. 530; O. Giacchi, *Il consenso nel matrimonio canonico*, s. 93 i n.; M. Pastuszko, *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, s. 90 i n.

⁵² A. Stankiewicz, *Pozytywny akt woli przy symulacji zgody małżeńskiej*, „*Studia Paryskie*” 9(1999), s. 206.

⁵³ B. Glinkowski, *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej w orzecznictwie rotalnym Roty Rzymskiej (1965–1995)*, s. 43.

⁵⁴ A. Stankiewicz, *Pozytywny akt woli przy symulacji zgody małżeńskiej*, „*Ius Matrimoniale*” 4(1999), nr 10, s. 76

⁵⁵ Tamże, s. 206.

wykluczenia: musi chodzić o realnie istniejący wybór woli (akt specjalny), który przeważa nad aktem ogólnym (zawarcia), co konsekwentnie wykazywane jest w nauce i wyrokach⁵⁶.

6. Dobra małżeństwa jako wybrane aspekty symulacji

6.1. Jedność i wierność (*bonum fidei*)

Jedność wyraża monogamiczną strukturę węzła: *una mulier – unus vir*. Integralność i zupełność węzła stanowią źródło wyłączności i wierności. Jedność wymaga wzajemnej wierności małżonków⁵⁷. Wierność rozumiana jest jako wyłączność osobowa i seksualna – świadczenie tego, co należy się tylko współmałżonkowi w wymiarze cielesnym i duchowym. Naruszenie następuje w razie wprowadzenia do relacji osób trzecich, co niweczy zupełne i wyłączone oddanie⁵⁸. Wykluczenie dobra wierności zachodzi, gdy kontrahent, zawierając z natury monogamiczne małżeństwo, jednocześnie odmawia współmałżonkowi prawa do wyłączności seksualnej, zastrzegając sobie prawo do relacji intymnych z osobą trzecią, m.in. poprzez: deklaracje o „związku otwartym”; równoległe relacje już w narzeczeństwie; zastrzeganie „prawa” do kontaktów seksualnych poza małżeństwem czy korespondencję wskazującą na brak intencji wyłączności przed ślubem. Tym samym w chwili konsensu odrzuca *bonum fidei*⁵⁹. W związku z powyższym wykluczenie *bonum fidei* zachodzi, gdy w chwili konsensu strona pozytywnie odmawia współmałżonkowi prawa do wyłączności (nie wystarcza sama późniejsza zdrada⁶⁰).

6.2. *Bonum sacramenti* i nierozzerwalność

Małżeństwo jest z natury nierozzerwalne; nierozzerwalność to nie zewnętrzny dodatek, lecz element wewnętrzny wspólnoty małżeńskiej. Oznacza ona niemożność rozwiązania węzła i zakaz zawarcia innego małżeństwa, dopóki trwa pierwsze. Wykluczenie zachodzi przy z góry przyjętej czasowości („dopóki się układa”). Jest to zarazem dobro naturalne i istotny przymiot, który w małżeństwie ochrzczonych uzyskuje szczególną moc z racji sakramentu⁶¹. Ponieważ przymierze ochrzczonych zostało przez Chrystusa wyniesione do rangi sakramentu, nie istnieje ważna umowa małżeńska między ochrzczonymi,

⁵⁶ W. Góralski, *Pozytywny akt woli (kan. 1101 § 2 KPK) w świetle doktryny i orzecnictwa rotalnego*, s. 123–152.

⁵⁷ P. J. Viladrich, *Konsens małżeński*, s. 327.

⁵⁸ R. Sztymmler, *Obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1999, s. 244.

⁵⁹ G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, s. 89.

⁶⁰ W. Góralski, *Pozytywny akt woli (kan. 1101 § 2 KPK) w świetle doktryny i orzecnictwa rotalnego*, s. 123–152.

⁶¹ R. Sztymmler, *Istotne obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1997, s. 225.

która nie byłaby sakramentem⁶². Sakramentalna godność może sama stać się przedmiotem wykluczenia: ma to miejsce, gdy nupturient wyklucza sakrament tak dalece, iż gotów jest odstąpić od zawarcia małżeństwa, jeśli miałyby ono charakter sakramentalny⁶³. Nie chodzi przy tym o brak formacji religijnej, symulacja zachodzi wtedy, gdy sakramentalność zostaje wyłączona aktem ludzkim, a zatem właśnie dlatego, że małżeństwo jest znakiem łaski, symulant nie chce samego małżeństwa⁶⁴. Odrębny akt wykluczenia dotyczy znaku łaski u ochrzczonych. Decyduje wola odstąpienia od małżeństwa, jeśli miałyby ono charakter sakramentalny. W kontekście decyzyjnym papieskim podkreśla się „dobro rodziny (dzieci)” jako tło hermeneutyczne, bez tworzenia nowego tytułu nieważności⁶⁵.

6.3. *Bonum prolis*

W ujęciu klasycznym (św. Tomasz) podstawowym celem małżeństwa jest zrodzenie i wychowanie potomstwa – cel ukierunkowany na dobro wspólne i zachowanie gatunku. Istotą umowy małżeńskiej jest wzajemne przekazanie i przyjęcie prawa do aktów małżeńskich, które z natury są zdadne do prokreacji i wychowania. Akty te stanowią zarówno uprawnienie, jak i obowiązek małżonków⁶⁶. Dziecko – jako owoc aktu małżeńskiego – jest zawsze darem, nie przedmiotem roszczenia; od chwili poczęcia przysługuje mu poszanowanie i wolność. Umowa małżeńska jest nieważna, jeżeli w chwili jej zawierania przynajmniej jedna strona trwale i stanowczo wyklucza prawo współmałżonka do aktów małżeńskich zdalnych do poczęcia i zrodzenia potomstwa, podobnie gdy pozytywnym aktem woli całkowicie i na zawsze wyklucza potomstwo do tego stopnia, iż w razie konieczności zrezygnowałaby z małżeństwa⁶⁷. Granica biegnie przy absolutnym i definitywnym wykluczeniu potomstwa w chwili konsensu.

6.4. *Bonum coniugum*

Dobro małżonków stanowi osobowe źródło i wymiar bycia „jednym ciałem” w perspektywie prokreacji. Jego istotą jest wzajemne obdarowanie się sobą, prowadzące do obopólnego doskonalenia⁶⁸. Obejmuje ono intymne pożycie, jedność

⁶² W. Góralski, *Wspólnota całego życia*, Częstochowa 1995, s. 12.

⁶³ G. Leszczyński, *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, s. 93.

⁶⁴ W. Kraiński, *Szczególne odmiany symulacji całkowitej zgody małżeńskiej w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, w: *In fide et dilectione*, Toruń 2006, s. 135.

⁶⁵ Franciszek, *Mitis Iudex Dominus Iesus* (15.08.2015), tekst autentyczny.

⁶⁶ L. Świto, *Istota bonum prolis*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3–4, s. 63.

⁶⁷ W. Góralski, *Exclusio boni prolis jako przyczyna nieważności małżeństwa w świetle nowszej jurysprudenencji rotalnej*, „Prawo Kanoniczne” 1975, nr 3–4, s. 102.

⁶⁸ Tenże, *Symulacja zgody małżeńskiej w odniesieniu do bonum coniugum*, w: *Ecclesia et status*, Lublin 2004, s. 402.

duchową, wzajemną pomoc, rozwój osobowy współmałżonków i ich uświęcenie⁶⁹. Konkretyzuje się w relacjach międzyosobowych tworzących realną wspólnotę życia – od aktów małżeńskich naturalnie otwartych na poczęcie dziecka, przez ustanowienie intymnej wspólnoty, po zaspokajanie podstawowych potrzeb⁷⁰. Symulacja ma miejsce wtedy, gdy nupturient w chwili wyrażania zgody nie ma zamiaru pozytywnie ustanowić wspólnoty całego życia ukierunkowanej na to dobro, wówczas konsens nie może zostać uznany za skuteczny. To nie „ogólna jakość relacji”, lecz konkretna wspólnota życia: intymność, pomoc, rozwój, uświęcanie. Symulacja wymaga aktu wykluczającego ustanowienie tej wspólnoty (np. z góry zamierzona separacja faktyczna, stała odmowa pożycia jako reguła, negacja „stołu, łoża i dachu”). Dowodowo należy odróżnić dysfunkcję *post* od intencji uprzedniej⁷¹.

Zakończenie

Analiza przeprowadzona w artykule potwierdza, że rdzeniem ważności małżeństwa jest rzeczywista, wewnętrzna wola zawarcia *consortium totius vitae* zgodnie z nauką Kościoła. Symulacja uderza w samą substancję konsensu i skutkuje nieważnością. Pozytywny akt woli, aktualny lub wirtualny, stanowi kryterium rozstrzygające i odróżnia symulację od zwykłego braku chęci. Orzecznictwo Roty Rzymskiej konsekwentnie wyklucza współlistnienie symulacji całkowitej z ciężką chorobą psychiczną w tym samym podmiocie, co ma istotne znaczenie dla kwalifikacji procesowej i praktyki dowodowej. W postępowaniu kanonicznym kluczowe pozostaje precyzyjne ustalenie przedmiotu wykluczenia (elementu, przymiotu lub dobra małżeństwa) oraz wykazanie intencji nupturienta w chwili wyrażania zgody.

Jednocześnie nie można zapominać, że każda rodzina, będąca podstawową komórką życia społecznego, budowana jest na fundamencie małżeństwa. Współczesne czasy – nacechowane szybkim rozwojem technicznym i gospodarczym – sprzyjają pośpiechowi, powierzchowności i zamykaniu się człowieka w egoistycznych postawach. Brak otwartości i szczerości w relacjach prowadzi do zakłamania, a w konsekwencji do nietrwałego budowania przymierza małżeńskiego. Symulacja zgody małżeńskiej jawi się zatem jako niepokojące zjawisko, będące przejawem egoizmu i instrumentalizacji instytucji małżeństwa, co nieuchronnie prowadzi do kryzysu rodziny i społeczeństwa.

Historia doktryny pokazuje przy tym, że problem symulacji nie jest nowym konstruktem, lecz owocem wielowiekowego rozwoju refleksji kanonistycznej. Począwszy od średniowiecznych dyskusji nad przyczyną sprawczą małżeństwa, poprzez papieskie dekretały, aż po ujęcia nowożytne. Zagadnienie to kształtowało się jako jedna z fundamentalnych podstaw ważności małżeństwa. Normy KPK

⁶⁹ P.M. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 30.

⁷⁰ W. Góralski, *Kościelna prawo małżeńskie*, Warszawa 2006, s. 200.

⁷¹ G. Leszczyński, *The Good of Spouses as Object of Simulation of the Marriage Consent*, s. 29–41.

z 1917 r., a następnie z 1983 r., stanowią zatem nie tyle *novum*, ile dojrzałą syntezę tradycji i orzecznictwa, która nadała instytucji symulacji jasne ramy dogmatyczne i procesowe.

Symulacja zgody małżeńskiej jako przejaw wewnętrznego rozdźwięku między wolą a jej zewnętrznym wyrazem nigdy nie będzie dobrem dla małżeństwa ani dla wspólnoty wiernych. Jej eliminacja – poprzez właściwą formację, duszpasterstwo i orzecznictwo sądów kościelnych – pozostaje jednym z kluczowych zadań Kościoła we współczesnym świecie. O nieważności z symulacji decyduje pozytywny akt woli, nie sama niedojrzałość. Każde *bonum* wymaga wskazania przedmiotu wykluczenia i testu dowodowego (a nie ogólnych ocen relacji).

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa:

- Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatus*, 1983.
Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.
 AAS 93(2001).
 SRR (Sacra Romana Rota), v. XXVII–LIV, lata 1935–1956.
The Bearing of Mental Impairment on the Validity of Marriage. An Analysis on Rotal Jurisprudence, dissertatio ad lauream, Pontificia Universitas Gregoriana, Rzym 1964.

Literatura:

- Abate A., *Il matrimonio nell'attuale legislazione canonica*, Urbaniana University Press, 1982.
 Bączkiewicz F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków 1923.
 Bánk J., *Connubia canonica*, Romae–Friburgi Br.–Barcinone 1959.
 Biskupski S., *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, Olsztyn 1956.
 Capello F., *Summa Iuris Canonici in usum scholarum concinnata*, t. II, Apud aedes Universitatis Gregoriana, 1948.
 Capello F., *Tractatus canonico-moralis de sacramentis. De Matrimonio*, t. V, Romae 1947.
 Conte a Coronata P., *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De Sacramentis Tractatus Canonici*, vol. III: *De Matrimonio et de sacramentalibus*, Romae 1950.
 Dzierżoń G., *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002.
 Franciszek, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html.
 Gajda P.M., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000.
 Glinkowski B., *Symulacja całkowita zgody małżeńskiej w orzecznictwie Roty Rzymskiej (1965–1995)*, Poznań 2004.
 Góralski W., *Exclusio boni prolis jako przyczyna nieważności małżeństwa w świetle nowszej jurysprudencji rotalnej*, „Prawo Kanoniczne” 1975, nr 3–4.
 Góralski W., *Kościelne prawo małżeńskie*, Warszawa 2006.
 Góralski W., *Pozytywny akt woli w świetle doktryny i orzecznictwa rotalnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 31(2021).
 Góralski W., *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007.
 Góralski W., *Symulacja zgody małżeńskiej w odniesieniu do bonum coniugum*, w: *Ecclesia et status*, Lublin 2004.
 Góralski W., *Systematyka tytułów nieważności małżeństwa w zakresie zgody małżeńskiej w KPK z 1983 r.*, „Prawo Kanoniczne” 1992, nr 1–2.
 Góralski W., *Wspólnota całego życia*, Częstochowa 1995.
 Jone P., *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. II, Paderborn 1954.

- Kraiński W., *Szczególne odmiany symulacji całkowitej zgody małżeńskiej w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, w: *In fide et dilectione*, Toruń 2006.
- Leszczyński G., *The Good of Spouses as Object of Simulation of the Marriage Consent*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 81(2017).
- Leszczyński G., *Istotny element małżeństwa jako przedmiot symulacji częściowej (kan. 1101 § 2 KPK)*, „Ius Matrimoniale” 12(2007), nr 18.
- Pastuszko M., *Całkowita symulacja małżeństwa*, Warszawa 1982.
- Pastuszko M., *Całkowita symulacja małżeństwa a inne braki zgody małżeńskiej*, „Prawo Kanoniczne” 1981, nr 1–2.
- Pastuszko M., *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 1971, nr 3–4.
- Pastuszko M., *Świadomość symulacji u całkowicie symulującego zawarcie małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 1974, nr 3–4.
- Pawluk T., *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1984.
- Regatillo E., *Ius sacramentarium*, Sal Terrae 1960.
- Rittner E., *Prawo Kościelne Katolickie*, t. I, Lwów 1912.
- Skrzydlewski W., *Problem celów małżeństwa*, „Analecta Cracoviensi” 3(1971).
- Staffa D., *De actu positivo voluntatis quo bonum essenziale matrimonii excluditur*, „Monitor Ecclesiasticus” 74(1949).
- Stankiewicz A., *Pozytywny akt woli przy symulacji zgody małżeńskiej*, „Ius Matrimoniale” 4(1999), nr 10.
- Stankiewicz A., *Pozytywny akt woli przy symulacji zgody małżeńskiej*, „Studia Paryskie” 9(1999).
- Sztafrowski E., *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985.
- Sztychmiller R., *Istotne obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1997.
- Sztychmiller R., *Obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1999.
- Świto L., *Istota bonum prolis*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3–4.
- Tokarski J., *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980.
- Viladrich P.J., *Konsens małżeński*, przekład S. Świączny, Warszawa 2002.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976.

